P.F.M. Fontaine

Wat is er mis met geschiedenis?

Niet lang geleden woonde ik een internationaal congres in Zuid-Duitsland bij en luisterde daar naar de voordracht van een buitenlandse professor. Zonder dat deze dat zelf zo precies besefte deelde hij de mensheid in drie groepen in. Allereerst zijn er de beroepshistorici - kennelijk de 'happy few' -, en verder, min of meer bij adoptie, degenen die op de juiste wijze van het geschiedenisonderwijs weten te profiteren. Voor deze groepen was hij royaal met karakteristieken als 'kritisch' en 'rationeel'. Dan is er nog een andere groep die hij op een wat vage manier omschreef, van mensen die de neiging vertonen de geschiedenis te 'demoniseren' en te 'mythologiseren'. In zijn ogen is dat uiterst verwerpelijk en in strijd met het rationele en kritische karakter dat de geschiedenis behoort te hebben. Toegegeven moet worden dat hij daarmee geheel en al in de gedachtengang van onze tijd past; een van onze voornaamste slagwoorden is immers 'ontmythologiseren', waarachtig niet alleen op historisch gebied.
Een derde, naar te vrezen valt, onafzienbaar grote groep is die van de mensen wier interesse beperkt blijft tot gedenkdagen. Dan komen ze bij elkaar, horen een redevoering of wat aan en pinken een traan weg. Vervolgens gaan ze naar huis en vergeten voor de rest van het jaar de hele geschiedenis. Die hebben dus helemaal geen historisch bewustzijn!

Wat de professor in het geheel niet bemerkte was dat hij zelf ook aardig aan het mythologiseren was. Zo'n indeling in drieën is namelijk een vast bestanddeel van alle mogelijke esoterische, dat wil zeggen gesloten of geheime genootschappen met een elitair of autoritair karakter. Zo ook hier! Er bestaat een kleine groep van kenners, van ingewijden. Tot deze groep krijgt men enkel toegang door het verwerven van kennis en kunde; die kennis is identiek met de waarheid, want ze is het kind van ratio en 'kritische Vernunft'. Historici fungeren als de priesters en profeten van de historische waarheid, of, zoals Dwight D. Hoover eens zei, als 'wereldlijke theologen'.

Vervolgens is er die geweldig grote groep van enigermate geïnteresseerden die zich er maar goedkoop van afmaken. Met behulp van goed onderricht, goede vorming, goede voorlichting zouden deze verdoolde zielen wellicht nog gered kunnen worden. Maar buiten deze twee concentrische kringen, de kleine en de grote, bevindt zich de 'massa damnata', de groep van de echte buitenstaanders (de buiten het heiligdom staanden), van de vijand in wezen, van hen die heel iets anders met de historie voor hebben dan haar rationeel en kritisch te ontleden en ook allerminst bereid zijn dat te leren.

Wat deze professor naar voren bracht deed me denken aan een passage in Fest's grote biografie van Hitler. "*De grandioze fantasmagorieën die uitliepen op de eschatologische nevel van wereldondergangen en rassenschemeringen waren juist zo zijn (Hitlers) terrein als het taai, sluw en koelbloedig geënsceneerde alledaags gebeuren - een merkwaardige combinatie van de visionair en de tacticus. Het tussenliggend gebied van veelomvattend geplande, geduldig bedreven politiek daarentegen, de ruimte van de geschiedenis, bleef hem vreemd.*"

Mooi gezegd, met voldoende moeilijke woorden,zoals 'fantasmagorieën', om de burger aan het verstand te brengen dat hier onfeilbare waarheid wordt gesproken - al weet ik zelf absoluut niet wat 'rassenschemeringen' zijn. Als we nu 'ns een keer kritisch naar de kritische historicus kijken, dan blijkt zonneklaar dat Fest zich ergert - aan Hitler. Deze behoort thuis in het benedengebied waar zowat iedereen hem gezelschap houdt, daar waar de mensen hun zaken behartigen met een combinatie van gezond verstand en boerenslimheid en met een minimum aan historisch bewustzijn; men kan hem echter ook daar aantreffen waar mythe en demonie de overhand hebben.
Maar waar een fatsoenlijke historicus hem hebben wil, daar is hij niet. De Führer verschijnt niet op onze computerschermen en reageert niet op onze detectors. Hij

klio
nummer 4/91
pagina's 12 en 13

mijdt 'de ruimte van de geschiedenis'. En dat maakt Fest boos, want deze professional weet precies hoe lang en hoe breed die ruimte is. De mogelijkheid dat onze schermen niet breed genoeg zijn, onze detectors niet voldoende gevoelig, en onze ruimte te beperkt, overweegt hij in het geheel niet.

Onze normen

Het zal wel duidelijk zijn wat ik bedoel. Wij hebben een fraai georganiseerde geschiedwetenschap met een erkende academische status, ruim voorzien van leerstoelen, instituten, bibliotheken, handboeken, vaktijdschriften, verenigingen en congressen; ze is keurig onderverdeeld in een (groeiend) aantal deelgebieden en kan bogen op een omvangrijke produktie van wetenschappelijke literatuur. Bij dit hele stelsel behoort ook het moderne geschiedenisonderwijs, zoals dit in de loop van de negentiende eeuw is ontstaan en waaraan iedereen zonder uitzondering minstens een jaar of vijf deel heeft, omdat het al op de basisschool begint en doorgaat in het voortgezet onderwijs.
Alle docenten van dit onderwijs zijn vertegenwoordigers van de 'officiële' academische wetenschap. Immers, al zijn ze zelf niet allen ter universiteit getogen, hun docenten aan de opleidingsinstituten zijn gevormd naar de normen en modellen van die wetenschap. De leerboeken die in het onderwijs in gebruik zijn, ook die van de basisschool, zijn alle ingericht naar diezelfde normen en modellen, ook al zijn ze min of meer (niet te zeer!) aangepast aan het bevattingsvermogen van de leerlingen.

De normen kennen we allemaal. Ze zijn immers ons vlees en bloed! Geschiedbeoefenaren, die naam waardig, inclusief geschiedenisdocenten op elk niveau, zijn bovenal 'kritisch', het wetenschappelijk sjibbolet sinds de dagen van Kant en Hegel. We onderscheiden scherp tussen waar en onwaar, tussen propaganda en de feiten, tussen 'Dichtung' en de werkelijkheid, tussen mythe en nuchtere constatering. We verifiëren en falsifiëren, ontdekken het positieve, verwerpen het negatieve, en stellen met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid vast 'wie es eigentlich gewesen'.
Op praatjes en overleveringen gaan we niet af, neen, we gaan naar de bronnen en bevragen die hardnekkig net zo lang tot ze hun geheimen prijsgeven. Juist zoals een gehaaide politie-inspecteur hebben we zo onze middelen om de bronnen aan het praten te krijgen (en ook voor ons is elke bron in eerste aanleg 'verdacht'). We zijn objectief en geen partijgangers, van niets en niemand; zonder aanzien des persoons stellen we de historische waarheid vast. Bovenal zijn we, als erfgenamen van de Verlichting rationeel: het kritische verstand is ons instrument en onze maatstaf. Van wat irrationeel is moeten we niets hebben; we laten ons niet van de wijs brengen door mythologie, ideologie, politieke strevingen, religieuze beweringen en kerkelijke dogma's.

Ja, het is werkelijk heel indrukwekkend waar we mee bezig zijn! Hierbij vergeleken steekt alle vroegere geschiedschrijving wat armzalig af, van de bijbelse geschiedenis af tot en met de middeleeuwse historiografie en nog latere. We maken een uitzondering voor Thucydides, de werkelijke 'vader van de geschiedenis', in plaats van Herodotus met zijn leuke verhaaltjes; hem vinden we eigenlijk een beetje zielig. De duitse 'Althistoriker' Jacoby vond zelfs dat Herodotus de historische feiten geringschatte - dit niettegenstaande het feit dat de griekse historiograaf jarenlang de halve wereld heeft rondgereisd om uit de eerste hand gegevens te verzamelen. "*Herodotus was nog ver verwijderd van het ideaal van de geschiedschrijving*", aldus Jacoby; eigenlijk deed hij niet veel meer dan "*details kunstig aan elkaar rijgen*". Dat moeten we even vasthouden : dat er kennelijk een 'ideaal van geschiedschrijving' bestaat.

Schrijven voor de 'in-crowd'

Desniettemin lijkt er iets niet te kloppen. Het academisch-historisch bedrijf blijft voor het publiek (ontwikkelde mensen niet uitgesloten) onbereikbaar; het overgrote deel van de historische produktie wordt geschreven voor de 'in-crowd' en bereikt verder niemand. Dat schijnt trouwens zo te moeten, want als een boek wel succes heeft wekt dit de argwaan der vakbroeders op. Wat in de smaak van het (in wezen verachte) grote publiek valt kan niet deugen.
We zijn het nu vergeten, omdat elke buitenlandse collega onmiddellijk zijn naam noemt als die van de enige nederlandse historicus die hij kent, maar toen Huizinga's wereldberoemde *Herfsttij der middeleeuwen* verscheen, was de ontvangst niet overmatig positief. Huizinga was eigenlijk een amateur, geen vakhistoricus, omdat hij is opgeleid als sanskritist (in het Zuid-Oost-Azië Instituut van de UB te Amsterdam heb ik toevallig onlangs zijn dissertatie in handen gehad - helaas is deze kostbare bibliotheek nu naar het Tropeninstituut overgebracht). Huizinga's meesterwerk heeft geen verklarende noten en geen bibliografie; zijn hooofdstukken dragen ongebruikelijke titels zoals ' 's'Levens felheid' of 'De droom van heldendaad en liefde'. Was dit eigenlijk niet meer een roman? De openingszin "*Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensvormen veel scherper uiterlijke vormen dan nu*" leek dat vermoeden te bevestigen.
Een hedendaags geschiedschrijver die ook niet altijd voor vol wordt aangezien, Lou de Jong, zei onlangs dat hij er wat voor geven zou, als hij zo'n zin zou kunnen schrijven.

Ik ben ervan overtuigd dat veel van de kritiek op De Jong's magnum opus - "*een monument van na-oorlogs onvermogen*", schreef Trienekens in dit blad - voortkomt uit het feit dat hij veel succes heeft bij het publiek.
Ja, wat een kunst! Als je over de Tweede Wereldoorlog begint is het immers altijd raak! Maar Schama's boek *The Embarrassment of Riches* gaat niet over die tijd en is toch een publiek succes. Niet tot genoegen van de historici!

De *Bijdragen* van het NHG (dl. 104, 1989, afl. 1) wijdt er een 'discussiedossier' aan waarboven staat 'The Dangers of Unscientific History'. Voordat je bent beginnen te lezen staat al vast dat het boek 'onwetenschappelijk' is. Ik dacht dat we niet aan propaganda deden? Schama schreef in zijn voorwoord dat "*geschiedenis ernaar moet streven een kunst te zijn voordat ze kan pretenderen een wetenschap te zijn*". Hij beweert natuurlijk geenszins dat geschiedenis geen wetenschap is, maar hij geeft een bepaald hiërarchie aan waarin de wetenschap geen 'pride of place' krijgt. Schama's britse collega J.L. Price herleidt dit onmiddellijk tot (Schama's) 'voorkeur voor effect boven waarheid'. "*Zijn artistieke pretenties (sic) staan hem in de weg bij het leveren van een succesvol historisch verslag van zijn onderwerp.*"
Een opmerkelijk staaltje van de boosaardige en beledigende manier waarop boeken soms worden besproken! Net als Jacoby een eeuw geleden weet Price precies wat het ideaal is : wat we nodig hebben is niet een literair werk, maar een verslag ('account'). 'History as fiction', dat moet niet. Schama heeft een veel te weids onderwerp gekozen, vindt Price, dat leidt onherroepelijk tot selectief gebruik van de evidentie.

Hier blijkt de neurotische voorkeur van de historicus voor kleine onderwerpen van gespecialiseerde aard; dan kan men werkelijk zo goed als al het bronnenmateriaal gebruiken. Overigens spreekt deze criticus zichzelf enkele zinnen later weer tegen met de bewering dat Schama het punt in kwestie verduistert 'met een vloed van evidentie'.

Van nederlandse zijde doet E.O.G. Haitsma Mulier nog een duit in het zakje. Schama's 'barokke taalgebruik' ligt ook hem niet; de lezer voelt zich eigenlijk 'met een kluit in het riet gestuurd'. Toegegeven, "*Schama heeft een bijzonder interessant boek geschreven*", maar het is wel een erg persoonlijk boek geworden in die zin dat het duidelijk 'an interpretation' (geciteerd uit de ondertitel) betreft. Wederom de suggestie dat er zo iets als *de* interpretatie zou bestaan.
Haitsma Mulier is niet zo zuur als Price. "*Het grote publiek zal uit dit boek veel leren*" (ja, weet dat veel!). Sterker nog, en nogal verrassend, " *ook de specialist treft er veel nieuws in aan*". Maar waarom dan toch die reserve, dat gevoel van onbehagen in Schama's cultuur? Omdat "*de geschiedwetenschap tracht aan ... te geven waar de grens ligt tussen een redelijk getrouwe weergave van het verleden en literaire beeldvorming. Het lijkt of Schama hier soms toch wel heel onbekommerd overheen is gestapt.*"

Wederom wordt hier kanonisch vastgesteld dat 'een redelijk getrouwe weergave van het verleden' 'literaire beeldvorming' en soortgelijke vormen van interpretatie (mythische, religieuze) uitsluit. Wat voor deze critici absoluut vaststaat is dat er maar één manier bestaat om geschiedenis te schrijven, de rationeel-kritische. Daar ligt de grens die hij niet overschrijden wil en mag. Aan de andere kant van die grens beging het niemandsland.

De verborgen angsten van de historicus

In *NRC/Handelsblad* van 26 augustus 1989, in het zaterdags boekenbijvoegsel, stond een bespreking van Jonathan I. Israel's boek *Dutch Primacy in World Trade*, van de hand van prof.dr. P.W. Klein, hoogleraar algemene geschiedenis aan de RU Leiden. "*Een mooischrijver is Israel niet. Ook is hij geen verhaaltjesverteller à la Schama; hij is gewoon de vakman die zijn ambacht tot in de puntjes verstaat.*"

Dat weten we dus meteen : een historicus vertelt geen verhaaltjes en is geen 'mooischrijver'. Dat dit laatste een onbedoeld compliment voor Schama is en een punt tegen Israel beseft de hooggeleerde recensent blijkbaar niet. Hier weer die neurotische afkeer van al wat naar literatuur zweemt die de hedendaagse 'vakman' zo kenmerkt (en die hem afsnijdt van elk contact met het publiek).
Dat gebrek aan 'mooischrijverij' blijkt overigens helemaal geen nadeel, want "*de echte liefhebber zal zich net zo min door hem laten vervelen als de deskundige.*"
Wederom de befaamde driedeling die we al eerder zijn tegengekomen : de kring der ingewijden (de professionele historici), de aspirant-ingewijden (de 'echte liefhebbers'), en ... de onwetende en ongeïnteresseerde massa (die niet eens wordt vermeld).
Het is uitermate komisch om te zien dat Klein Israel van precies hetzelfde beschuldigt als waarvan ook Schama wordt aangeklaagd. "*Intussen werkt Israel als een slager die zijn worst alleen vult met de hem passende ingrediënten. Elke 'fase' stopt hij vol met precies de feiten en gegevens die zijn gelijk bevestigen.*"
Desniettemin is "*Israel ... een historicus om jaloers op te zijn*"; hij is immers een 'vakman'!

Je vraagt je af of achter dat vertoon van zelfverzekerdheid, die verachting van ieder die de geschiedenis op een andere manier aanpakt, niet een zekere nervositeit schuilgaat, ja, wellicht ook angst - angst dat het wellicht toch niet zo goed klopt als we denken. Goethe schreef (in *Wilhelm Meisters Wanderjahre*) dat "*het beste in de geschiedenis (is) het enthousiasme dat zij opwekt*".
Voelen we ons geïrriteerd en teleurgesteld, innerlijk onzeker, omdat onze manier van geschiedenis presenteren bepaald geen begeestering oproept? Zijn we jaloers op degenen -tv-makers bijvoorbeeld - die dat wel lukt? Toen ik op het congres dat ik in het begin vermeldde denkbeelden opperde gelijk aan deze en sprak over de bekrompenheid en dorheid van het gros van onze historische produktie, viel een duitse hoogleraar me op scherpe toon in de rede. In onheuse bewoordingen verweet hij me dat ik de discussie usurpeerde om mijn complexen te etaleren. Men behoeft toch geen psycho-analyticus te zijn om te bevroeden dat mijn opponens vreesde met onaangename waarheden te worden geconfronteerd.

Een meditatie over de aard van ons vak

Laat ons een weinig mediteren, ja zelfs filosoferen over de aard van ons vak. Nu zegt Owen Chadwick wel (in zijn *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, 1979 (1975 1), blz. 215) dat "*historici van nature en door gewoonte vaak niet geïnteresseerd zijn in filosofie*", maar laat ons het toch maar eens proberen. Wie weet doet het ons goed!

Als we ons dan die moeilijke vraag stellen wat geschiedenis eigenlijk is - in de zin van 'geschiedwetenschap', zoals die nu is -, luidt het meest voor de hand liggende antwoord dat ze een 'heuristisch systeem' is, dat wil zeggen, een methode om de geschiedenis (de 'res gestae') terug te vinden, op te delven. Dit is van fundamenteel belang, omdat geschiedenis de enige wetenschap is welker object - het verleden - niet meer bestaat. Historici hebben allerlei manieren en technieken om het verleden te achterhalen, maar dat hier uitleggen zou uilen naar Athene dragen zijn.
Voor ons veel belangrijker is de wijsgerige vraag of dat verleden wel achterhaalbaar is. Er bestaan immers mensen - soms niet de eersten de besten - die menen dat historici in feite een fantasie-produkt presenteren, omdat het verleden 'an sich' nu eenmaal definitief weg is. Ik denk echter dat de doorsnee-geschiedschrijver oprecht gelooft dat datgene wat hij beschrijft, bij alle persoonlijke kijk erop, wel degelijk het verleden is. En wie van ons, geschiedenisdocenten, meent dat hij of zij de leerlingen maar wat op de mouw zit te spelden? Zijn we niet allemaal even bang om voor 'verhaaltjesvertellers' versleten te worden?
Overigens, al denken we allemaal zo, het gesignaleerde probleem bestaat wel degelijk. We zullen het hier echter maar laten rusten.
Voorlopig is een tweede fundamenteel

element van meer betekenis : de geschiedschrijving is ook een 'hermeneutisch systeem', dat wil zeggen, het heeft betekenis, het verschaft betekenis, het is 'Sinngebung des Sinnlosen' (volgens Lessing).
Hier raakt de historicus in een moeilijk parket. Moderne geschiedwetenschap wil objectief zijn; de waarnemer moet zich afzijdig houden. Nu weet zelfs de natuurwetenschapper met zijn apparatuur van glas en nikkel langzamerhand ook wel dat ook de waarnemer een duit in het zakje doet. En zo weet ook de hedendaagse historiograaf dat zijn (subjectieve) manier van zien en zeggen er heus wat toe doet.
Maar de geschiedschrijver zit erger in het nauw dan beoefenaars van andere wetenschappen, omdat hij boter op zijn hoofd heeft. Hoe vaak wordt hij, en niet te vergeten de geschiedenisdocent, er niet van beschuldigd dat hij fanatisme en chauvinisme heeft aangekweekt en aangewakkerd, met als gevolg rassenhaat, fanatiek nationalisme, kettervervolging, en tenslotte ook de vreselijkste oorlogen. Hij waagt zich dus maar niet ver naar voren en dekt zich in met neutraliteit en objectiviteit. Misschien is dit ook de reden waarom de 'vaderlandse geschiedenis' zo algemeen het loodje heeft gelegd, als zijnde blijkbaar de akker waar zulke giftige planten groeien.

Maar hoe neutraal, hoe exact, hoe objectief de weergave van het verleden ook moge uitvallen, aan zingeving, al is het nog zo onbewust en ongewild, ontkomt ze nooit. Vandaar dat Braudel (*La Méditerranée* I, p. 14) kon zeggen dat "*verhalende geschiedenis niet is een objectieve of (zelfs) de objectieve methode, maar eerder een filosofie van de geschiedenis*".

Geschiedenis als model

Nu komen we tot het hoofdpunt. Moderne geschiedwetenschap functioneert modelmatig, op de manier van een model, ja strikt genomen is ze een model. Men versta mij goed : ik zeg niet dat de geschiedwetenschap zoals elke andere wetenschap modellen hanteert (dat doet ze ook), nee, ik zeg, dat ze een model is.

Wat is een model? Een model is een verkorte weergave van de werkelijkheid.
Een maquette van een gebouw of woonwijk is een model, Madurodam staat vol modellen, is zelf een model. Een babypop met alles erop en eraan is een model; het (niet meer geldige) model van een atoom was er een, ontworpen door Niels Bohr. 'Verkort' wil niet zeggen dat een model bij definitie kleiner is dan het origineel. Bohr's atoommodel is veel groter dan een atoom; een fotomodel is net zo groot als het meisje dat dat model is. Nee, de reductie zit hierin dat een model alleen aanschouwelijke (didaktische) waarde heeft. In een maquette van een huis kun je niet wonen, een pop leeft niet, het atoommodel staat stil.
Om het meer abstract te zeggen, een model is een classificeerbaar systeem dat op een nauwkeurig afgesproken manier functioneert en dat bepaalde, definiëerbare produkten voortbrengt.

Geschiedenis is een systeem om het verleden terug te vinden (heuristisch) en om het weergevonden verleden betekenis voor heden en toekomst te verlenen (hermeneutisch); het systeem zet verleden in 'geschiedenis' om. Het werkt (uiteraard) systematisch : het heeft bepaalde, aanleerbare werkwijzen, het moet zo en zo, en niet op een andere manier. Het is 'classificeerbaar', dat wil zeggen, je kunt (zoals ik hier tracht te doen) nogal nauwkeurig beschrijven wat het is en doet, en het daardoor tevens onderscheiden van andere systemen. Geschiedenis is een subklasse van de klasse 'wetenschap' en is duidelijk onderscheidbaar van de subklassen biologie, wiskunde, taalwetenschap, etcetera. Als onderdeel van de klasse 'wetenschap' kan men geschiedenis, tegelijk met alle andere subklassen, afperken van de klassen mythologie, godsdienst, politiek, techniek, etcetera.
De manier waarop historici te werk behoren te gaan is ook duidelijk afgesproken. Geschiedenis, geschiedbeoefening, geschiedschrijving, is een 'vak', net als timmerman zijn of kapper; een vak kun je leren, van vakkundige personen. Er bestaan ook handboeken voor dit vak; men denke alleen maar aan het beroemde handboek van Bernheim (1889) dat 'leerboek van de historische methode' heet. Die methode is aanleerbaar; na vijf, zes jaar succesvolle studie aan een opleidingsinstituut krijg je een certificaat dat getuigt dat je nu eigenhandig met die methode kunt omgaan.

Tenslotte brengt het model bepaalde definiëerbare produkten voort.'Definiëerbaar' betekent dat men zulke produkten niet licht met andere zal verwisselen. Nu bedoel ik natuurlijk niet dat ook de buitenstaander het verschil moet kunnen zien tussen het telefoonboek of een handboek voor de golfsport (produkten van andere systemen) enerzijds en een historisch voortbrengsel (monografie, artikel in een vaktijdschrift) anderzijds. Nee, maar waarvoor we wel uitkijken is dat ons historisch produkt geen speculatieve of fictieve indruk moet maken, met andere woorden, geen filosofie moet zijn en geen roman. Tegen bedrijfshuishoudkunde en waterbouwkunde behoeven we ons niet af te zetten; onze gevaarlijke, moerassige nevengebieden zijn wijsbegeerte en mythologie, terwijl theologie de dood in de pot zou betekenen. Daar blijven we vandaan.

Chronologie als bepalend onderdeel van het model

Een buitengewoon belangrijk onderdeel van het model is het chronologisch systeem; dit is in de loop der eeuwen tot buitengewone perfectie ontwikkeld. Voor een fotograaf is het niets bijzonders om met één-duizendste seconde belichtingstijd te werken; voor de sportsman- of vrouw kan een honderdste seconde beslissend zijn. In feite is ons tijdrekenkundig systeem een onderdeel van ons heuristisch systeem. We kunnen alleen maar zeker zijn dat er geschiedkundige feiten zijn geweest doordat we langs de tijdlijn teruggaan om ze op een bepaald moment in het verleden aan te treffen. Ja, we verklaren historische elementen (personen, gebeurtenissen) 'geschiedwaardig' door ze op de tijdlijn te plaatsen, ze een eigen plaats in de historie te geven.

Dit hechten aan de tijdlijn is een belangrijk middel tot verificatie; het maakt iets uit het verleden authentiek historisch. Omgekeerd wordt iets er gefalsifiëerd door doordat men er in de chronologie geen plek voor vindt. Zekere marges zijn nog wel aanvaardbaar, maar worden die erg ruim, dan zijn we in de 'voorgeschiedenis' die, zoals het woord al zegt, geen geschiedenis is. En kan iets helemaal niet worden ingepast, dan is het mythologie. Die interesseert zich niet voor chronologie; "er was eens ...". zo beginnen de sprookjes. Het feit dat voor de levensjaren van Zoroaster (Zarathustra) een marge van acht eeuwen (1400-600) moet worden aangehouden (bij gebrek aan dateerbare gegevens) is voor menige onderzoeker voldoende reden zijn bestaan naar het rijk der fabelen te verwijzen.

De voordelen van het model

Het historisch model leidt tot vele belangrijke gevolgen van grote betekenis. Het

maakt veel mogelijk wat twee eeuwen geleden nog niet mogelijk was; het maakt terecht ook veel onmogelijk of zonder betekenis, het bant veel onzin, veel misbruik uit.
Bij de bedienaren van het systeem (en zijn we dat niet allemaal) staan de begrippen die ik in het begin noemde in hoog aanzien : rationaliteit, kritische zin, objectiviteit, verifiëerbaarheid. Deze begrippen bepalen het karakter van de moderne geschiedwetenschap, van de geschiedschrijving, van het geschiedenisonderwijs. Dat is ook goed; dat moet zo blijven.

De nadelen van het model

Ons model is reductionistisch; het sluit ook uit. Als elk model is het een verkorte weergave van de werkelijkheid. Daarmee bedoel ik niet dat het eenvoudig onmogelijk is de werkelijkheid integraal te beschrijven. Om te beginnen kennen we de hele historische werkelijkheid niet, maar alleen wat er van over is. En dan weten we vaak nog te veel om het allemaal op te schrijven. Iedere geschiedschrijver selecteert, en moet dat ook, al was het alleen maar om lezer(es) of leerling(e) niet radeloos te maken. Wat ik bedoel met verkorting slaat echter niet op die gegevens die de geschiedschrijver, na ampele overweging en afweging, tenslotte niet in zijn weergave opneemt.

Als verkorte weergave van de werkelijkheid heeft een model altijd iets mechanisch, iets mechanistisch zelfs. Het is levenloos en lijkt daardoor vanzelfsprekend en natuurnoodzakelijk. Men denke maar aan een fotomodel. Zo'n meisje is weliswaar een springlevende jongedame (in zoverre vallen model en werkelijkheid geheel samen), maar wie of wat zij is, haar persoonlijkheid, doet in het geheel niet ter zake. Het model (let wel, het is een 'het', niet een 'zij') wordt totaal in dienst gesteld van de fototechniek en daardoor ook van het mechanisme van reclame en commercie. Vandaar dat al die modellen er zo levenloos uitzien.

Dat belooft weinig goeds voor de historische wetenschap die ik immers ook een model heb genoemd! Nogmaals, dit modelmatig historisch mechanisme heeft vele goede wetenschappelijke houdingen aangekweekt; ik wil volstrekt niet terug naar een voorwetenschappelijke geschiedbeoefening, laat staan naar een onwetenschappelijke. Hier gaat het mij echter om andere houdingen die het systeem ook produceert. Ik zal deze eerst kort opnoemen en ze vervolgens, als conclusie, kort omschrijven.
Deze houdingen zijn : fixatie op de chronologische systematisering, sciëntisme, rationaliteit die omslaat in rationalisme, secularisering, het bijgeloof van de vooruitgang en ... arrogantie.

Conclusie

De fixatie op het chronologisch systeem heeft de mening doen post vatten dat het in de geschiedenis vooral daarom gaat. Het grote publiek, en ook onze leerlingen, vereenzelvigen het historisch model, zoals dat op school wordt gepresenteerd (het academische deel ervan kennen ze niet), met het chronologisch systeem.
'Geschiedenis, dat is toch alleen maar jaartallen', hoor je nogal eens. 'Zo, bent u historicus? Dan kent u zeker wel alle jaartallen?' - is dit veelzeggende vraagje u nooit gesteld? Een van de andere mechanische aspecten of onderdelen is het onderverdelen van de geschiedenis in de reeks : oudheid - middeleeuwen - nieuwe geschiedenis. Dat zijn van die containerbegrippen met behulp waarvan alle historische elementen aan een schifting kunnen worden onderworpen. En aan een waardeoordeel, want wat 'middeleeuws' is geldt als verwerpelijk.

Onder 'sciëntisme' wordt verstaan 'verwetenschappelijking, dat wil zeggen dat de wetenschappelijke werkwijze exclusief wordt geacht. Geldig is alleen wat op de manier van de wetenschap wordt vastgesteld. Dat betekent onder andere dat het niet mogelijk wordt geacht dat literatuur, romans bijvoorbeeld, of films, een betekenisvolle interpretatie van het verleden kunnen geven. Dat de geschiedschrijving door deze soort van interpretaties opzij te schuiven zichzelf aanmerkelijk verarmt wordt niet beseft.
De hooggeprezen rationaliteit wil nog wel eens omslaan in rationalisme, dat wil zeggen dat datgene wat niet strikt rationeel is als niet 'geschiedwaardig' wordt beschouwd. Het gevolg is de uitermate geringe belangstelling die de huidige geschiedwetenschap heeft voor al wat religie, mystiek en mysterie is; zaken van deze aard worden als principiëel irrationeel beschouwd. Weliswaar worden ze wel eens geacht als object van historisch onderzoek te kunnen dienen, maar ze worden niet geacht een zelfstandige bijdrage aan de interpretatie van heden en verleden te kunnen leveren.
Dit leidt tot een verregaande secularisering van zowel wetenschap als onderwijs. Het is bijvoorbeeld al heel gewoon geworden dat de Hervorming helemaal niet meer wordt behandeld; er zijn al leerboeken waarin dit deel van de historie niet eens meer voorkomt. Dat die Hervorming eeuwenlang een enorme invloed op het geschiedverloop heeft gehad speelt dan geen rol. Dat is wat ik bedoel met reductionisme.

Het bijgeloof van de vooruitgang is de laatste rest van vroegere bijbels-religieuze interpretaties van de geschiedenis, met name van de verwachting van de komst van het godsrijk. De secularisering van het wereldbeeld heeft met zich mee gebracht dat dit godsrijk eerst binnen de geschiedenis werd gebracht, dus in de tijd realiseerbaar werd geacht, en vervolgens tot een politiek-maatschappelijk ideaal gemaakt.
De vraag is of er werkelijk vooruitgang bestaat, een vraag die des te klemmender is nu de mensheid in de knoop is geraakt met de resultaten van de technische ontwikkelingen. De wereldliteratuur opent met twee meesterwerken die nooit meer zijn overtroffen, de Ilias en de Odyssee. De nederlandse letterkunde heeft een onovertreffbaar en onovertroffen beginpunt in *Van den vos Reinaerde*. Kan *De bruiloft van het Lam* van de Van Eycks overtroffen worden, Mozart's *Don Giovanni*?

Deze door mij genoemde houdingen of elementen hebben echter een belangrijke functie : het zijn als het ware de antistoffen die het systeem immuun maken voor invloeden van buitenaf. Ons model is een gesloten systeem dat van verschillende richtingen uit vrijwel ontoegankelijk is. En dit leidt dan weer tot die arrogantie waarvan ik in het eerste deel zulke frappante staaltjes heb genoemd. Ik zou er bepaald niets tegen hebben als lezers of lezeressen op mijn beweringen zouden willen reageren. Een discussie zou in *Kleio* niet misstaan.

nummer 4/91
pagina's 16 en 17